

Juozas Girdzijauskas

KSAVERAS BOGUŠAS

225 metų gimimo ir 150 metų mirties sukaktims

Dar XVI amžiuje, kai radosi pirmosios lietuviškos knygos, pasigirdo Mikalojaus Daukšos balsas: „Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą...”

Po dviejų šimtmečių su trupučiu suskambo jau daugiau tokių balsų.

Lietuviai ir žemaičiai, ar galvijai esme?
Argi tėviškos kalbos niekad nebmokėsme? –

piktinosi Dionizas Poška.

„Tebeturi dar lietuviai ir žemaičiai visų brangiausią palikimą savo bočių prabočių, t. y. savo kalbą, kurią idant išplėštų iš nasrų visa ryjančio laiko ir pastatytų šalip kalbų mokytų, turi aną šiandien dailinti“, – ragino Simonas Daukantas.

Daugel metu sviets rokavo.
Mūsų žemė kaip pražuvo,
Kaip užmiršo kalbą savo
Ir užmiršo, kuomi buvo.
Tarp žemaičių vis atgijo
Garbė tėvų ir liežuvis..., –

džiaugėsi, žiūrėdamas į darbščius amžininkus, Simonas Stanevičius.

„Norėdamas išsaugoti atminimą apie tokią seną tautą ir lietuvių–žemaičių kalbą“, Antanas Strazdas rašė savo giesmes.

Lietuvių kalba rūpėjo anuo metu kiekvienam mūsų rašto žmogui, nes ji buvo tautos gyvybės, jos kultūros pagrindas, šitai gerai suprato ir Ksaveras Bogušas, 1808 m. išleidęs lenkų kalba studiją *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa). Vėliau išversta į rusų, vokiečių ir prancūzų kalbas, ji buvo ilgą laiką autoritetingas žinių apie lietuvių kilmę ir kalbą šaltinis. Nors knyga mokslinės vertės neturi, yra grindžiama primityviais aiškinimais ir prasimanymais, bet ji reikšminga tuo, kad čia yra keliamos patriotinės idėjos. Studija priminė pasauliui lietuvių tautos egzistavimą, gynė jos teisę būti savarankiška, ugdyti nacionalinę kultūrą. Savo krašto žmonėms ji žadino pasididžiavimo, pasiryžimo, pasitikėjimo savo jėgomis jausmus, o tatai buvo būtina sąlyga įveikti kultūrinį atsilikimą, kurio aiškiausias priežastis aptarė pats studijos autorius. Jis rašo, kad lietuvių kalba „kasdien nyksta ir gęsta“, kad „net tie, kurie moka lietuviškai, gėdiasi prakalbėti ta kalba“. Paprasti žmonės, „verčiami mokytis lenkiškai, kad juos suprastų ju ponas, kurs jau nebemoka lietuviškai“,

pagaliau ima šnekėti savotišku lenkų ir lietuvių kalbų žargonu. Didžiulių literatūros lobių „lietuviams stinga dėl to, kad jų mokyti žmonės rašė ne lietuviškai, bet lotyniškai arba lenkiškai“. Bogušas siūlė Vilniaus universitetui sudaryti draugiją, kuri rūpintųsi „rinkti žodžius, priežodžius, padavimus, senienas“, rūpintųsi „leisti knygas liaudžiai ir klebonams“ ir tokiu būdu „lietuvių kalbą nuo greito žuvimo išgelbėtų“. Studijoje rodomas lietuvių kalbos senumas ir turtingumas, taip pat švelnumas, sklandumas, muzikalumas, giriamas jos „glaustas raiškumas“. Tuo tikslu ji gretinama su kitomis (lenkų, vokiečių, graikų) kalbomis, duodamas lenkų–lietuvių kalbų žodynėlis, cituojamos trys liaudies dainos (iš Pilypo Ruigio *Lietuvių kalbos tyrinėjimo*), anoniminis eilėraštis („Vanda buvo graži merga, lankų karalaitė“), pora antikinių autorių (Vergilijaus ir Ovidijaus) vertimų, kurie esą, anot jo, „laimingai išlikę“ iš gilios senovės.

Ksaveras Bogušas gimė 1746 m. sausio 1 d. Vaisgėnių kaime (buv. Pabaisko vis., dab. Ukmergės r.), o mirė 1820 m. balandžio 4 d. Varšuvoje. Studijavo Vilniaus akademijoje ir Romoje, buvo jėzuitas, vėliau eksjėzuitas. Vienas įdomiausių jo biografijos momentų – kelionė po Europą su Antanu Tyzenhauzu, pas kurį kelerius metus Gardine tarnavo. Sakoma, kad 1778 m., būdamas Paryžiuje, Bogušas raginęs persikelti į Lietuvą didįjį prancūzą – Jeaną Jacques'ą Rousseau (Žaną Žaką Ruso). Žadėjęs jam Beloviežo girioje pastatydinti namus, pasirūpinti jo pragyvenimu. „Vienišas svajotojas“, deja, tomis paslaugomis nepasinaudojo; tų pačių metų pavasarį jis persikėlė į Ermenonvilį ir tenai netrukus mirė. Bogušas taip pat prisidėjo prie 1794 m. sukilimo (už tai 15 mėnesių sėdėjo kalėjime), siūlė panaikinti baudžiąvą, sulyginti miestiečių ir bajorų teises. Kurį laiką jis buvo generaliniu Lietuvos mokyklų vizitatoriumi. Nuo 1804 m. gyveno Varšuvoje, nuo 1810 m. dirbo ten taikos teisėju. Buvo veiklus Varšuvos mokslo bičiulių draugijos narys ir Vilniaus universiteto garbės narys. Draugijos pavestas, jis ir parašė minėtąją studiją. Iš kitų jo darbų pažymėtini: kelionės po užsienio šalis dienoraštis (išsp. 1885, atskira knyga –1903), Vilniaus katedros kapitulos aktų protokolų išrašai (išsp. 1895), Napoleono kodekso vertimas į lenkų kalbą (1810), pranešimai Mokslo bičiulių draugijoje apie valstiečių reikalus, apie Marciną Poczobuttą (Počobutą), atsiminimai apie Antaną Tyzenhauzą, nespausdintas Lietuvos mokyklų vizitacijos aktas, dingę Baro konfederacijos istorijos rankraščiai. Tie darbai reikšmingi tiek lenkų, tiek mūsų pačių kultūros istorijai.

1970

Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 388–389.